

«ՄԱՐԴԿՈՒԹՅՈՒՆ» ՀԱՄԿԱՑՈՒՅԹԻ ԲՆԻԿ ԲԱՌԱՅԻՆ
ՄԻԱՎՈՐՆԵՐԸ ՈՒՆՏԱՆԵՍ ԵՊԻՄԿՈՂՈՍԻ «ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ
ՀԱՅՈՑ» ԳՐՔՈՒՄ

ՆԱՐԻՆԵ ԴԻԼԲԱՐՅԱՆ *
Երևանի պետական համալսարան

Ուխտանես Եպիսկոպոսի «Պատմություն Հայոց» գրքում վկայված են մարդկություն հասկացության հին հայերենի գրեթե բոլոր հիմնաբառերը, որոնց ստուգաբանական և իմաստաբանական հետազոտությունն ապացուցում է, որ մարդկություն հասկացությունը նշանակող բոլոր առաջնային միավորները հայերենում գերազանցապես բնիկ են եղել: Դրանց տարածամանակյա քննությունն ապացուցում է, որ դրանք համագործածական են գրական հայերենի բոլոր փուլերում, բարբառներում և խոսվածքներում, գալիս են նախալեզվից և ունեն հազարամյակների պատմություն: Հին հայերը, առանձնանալով հնդեվրոպական միասնությունից, արդեն ունեցել են բարձր զարգացած հասարակական կյանք՝ իր հստակ աստիճանակարգությամբ, խորքային հարաբերություններով, ազգակցական, բարեկամական և մասնագիտական բազմազան ենթահամակարգերով, որոնց անվանումները հնդեվրոպական են, փոխառություններն այստեղ սակավաթիվ են, հիմնականում դիպվածաբար: Մարդկություն/մարդ հասկացության բառերը հայերենի պատմության ընթացքում սակավ փոփոխություններ են կրել, դրանք կայուն միավորներ են. վկայված փոփոխությունները վերաբերում են որոշ բառերի հիմնական բառաֆոնոլոգիայի դուրս մղվելուն, այսինքն՝ հնաբանություններ դառնալուն: Միաժամանակ ունենք նաև իմաստի ընդլայնման դեպքեր, երբ մարդ հասկացության շատ բառեր, իրենց հիմնական նշանակությանը զուգահեռ, ձեռք են բերել հարգական կամ մտերմական դիմելիքների կիրառություն: Որոշ միավորներ ձեռք են բերել ակնհայտ եզրույթային իմաստ՝ հարստացնելով արդի հայերենի բառապաշարը:

* Նարինե Դիլբարյան – բանասիրական գիտությունների թեկնածու, ԵՊՀ հայոց լեզվի պատմության և ընդհանուր լեզվաբանության ամբիոնի դոցենտ

Нарине Дилбарян – кандидат филологических наук, доцент кафедры истории армянского языка и общего языкознания, ЕГУ

Narine Dilbaryan – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor at YSU Chair of the Armenian Language History and General Linguistics

Էլ. փոստ՝ narine.dilbaryan@ysu.am. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1212-0029>.

This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License.

Ստացվել է՝ 19.05.2024

Գրախոսվել է՝ 17.06.2024

Հաստատվել է՝ 17.06.2024

© The Author(s) 2024

Բանալի բառեր - Ուխտանես Եպիսկոպոս, «Պատմութիւն Հայոց», հին հայերեն, մարդկություն հասկացույթ, բնիկ բառեր, փոխառություններ, տարածամանակյա քննություն, հնաբանություններ, եզրույթներ

Եկեղեցական հայր, մատենագիր Ուխտանես Եպիսկոպոս Մեքաստացու «Պատմութիւն Հայոց» երկը Ժ դարի մատենագրության յուրահատուկ գործերից է, որն առանձնանում է ինչպես յուրօրինակ լեզվական որակով, այնպես էլ բովանդակային հարստությամբ, այստեղ պատմական դեպքերը միահյուսվում են դավանաբանական խնդիրներին, ազգագրությանը, բանահյուսությանը: Ուխտանեսը հոգևոր կրթություն ստացել է Նարեկավանքում՝ Անանիա Նարեկացու վարդապետությամբ, որին համարում էր «տեր և հոգևոր հայր», իսկ իրեն՝ «որդի», «յետին և տրուպ աշակերտս»¹: Ուխտանեսը հոգևոր-դավանաբանական գործունեություն ծավալել է Մեքաստիայում 970-985 թթ., որտեղ եղել է թեմի առաջնորդ, ապա գլխավորել է Եղեսիայի թեմը: Հակաքաղկեդոնական պայքարում հայտնի է դարձել իր վճռական դիրքորոշմամբ՝ իբրև հայոց եկեղեցու ինքնիշխանության ջերմեռանդ պաշտպան՝ ի հակադրություն Բյուզանդիայի եկեղեցու ճնշումների:

«Պատմութիւն Հայոց»-ը գրել է 980 թվականին պաշտելի ուսուցչի՝ Անանիա Նարեկացու պատվերով և օրհնությամբ: Գեղեցիկ մի ավանդության համաձայն՝ հոգևոր հայրն ու իր սանը 980 թ. հուլիսի 4-ին «յեզր գետոյն որ կոչի Ախուրեան» հանդիպել և զրուցել են «բերան ի բերան... յաղագս պատմութեան՝ այսինքն՝ քննարկել են ապագա մատյանի և կառուցվածքը, և բովանդակությունը: Ուխտանեսի պատմության տարբեր դրվագներ հիշատակվում են ԺԳ դարի չորս նշանավոր մատենագիրների՝ Կիրակոս Գանձակեցու, Վարդան Արևելցու, Մխիթար Այրիվանեցու և Ստեփանոս Օրբելյանի երկերում: Մատյանի բնագիրը մեզ հասել է 1663 թ. ընդօրինակությամբ (ՄԱՄ, ձեռ. № 1774), մնացյալ չորս ձեռագրերը գրչագրված են այս մատյանից և պահվում են Երևանի, Վենետիկի, Փարիզի ու Ս. Պետերբուրգի ձեռագրատներում²:

Մեր հետազոտած երկասիրության ճշգրիտ և ամբողջական վերնագիրը չի պահպանվել. «Պատմութիւն Հայոց» անվանումը պայմանական է. հրատարակության համար հիմք դարձած ձեռագիրը (Մաշտոցի անվան Մատենադարան, ձեռ. № 1774) ունի հետևյալ ծավալուն նախաբան-խորագիրը. «Ձպատմութիւն յերիս Հատուածս, զոր ասացեալ է տեառն Ուխտանիսի Սե[բաստիոյ] Եպիսկոպոսի, ի խնդրոյ հարն Անանիայի՝ Նարեկավանաց առաջնորդի եւ նախաշար վարդապետի. Հատուածն առաջին. Յաղագս թագաւորաց և հայրապետաց մերոց, եւ երկրորդն. Վասն բաժանման Վրաց, եւ երրորդն. Յաղագս մկրտութեան ազգին այնմիկ Ծաղն կոչեցեալ»: Այսինքն՝ երկն ունի նախեր-

¹ Մատենագիրք Հայոց, ԺԵ. հատոր, Ժ. դար, գիրք Բ., էջ 441-445:

² Տե՛ս նույն տեղը:

զանք և բաժանված է երեք մասերի, որոնք հեղինակն անվանում է հատվածներ

ա. Պատմություն հայրապետաց և թագավորաց Հայոց,

բ. Պատմություն բաժանման Վրաց ի Հայոց,

գ. Յաղագս մկրտությանն ազգին այնմիկ Օաղն կոչեցեալ:

Նախերգանքը Վաղարշապատի հրատարակիչները անվանել են Գլուխ Ա և չեն գրել իսկական վերնագիրը: Նախերգանքը պատմական բովանդակությամբ սուղ է, սակայն ունի բարոյաքարոզչական հստակ ուղղվածություն: Երկասիրության առաջին և երկրորդ հատվածները մեզ հասել են թերի, 3-րդ հատվածը կորուսյալ է:

Առաջին հատվածը Հայոց ամփոփ պատմությունն է՝ Աղամից մինչև Տրդատ Գ Մեծ: Բաղկացած է 76 գլուխներից, որոնցից առաջինը ընծայական է Անանիա Նարեկացուն: Այս հատվածի պատմական արժեքը մեծ չէ, քանի որ Ուխտանեսը գրեթե կրկնել է Ագաթանգեղոսի, Զենոբ Գլակի, Եվսեբիոս Կեսարացու և հատկապես Մովսես Խորենացու արդեն հայտնի տեղեկությունները: Որպես սկզբնաղբյուր օգտագործել է նաև Անանիա Շիրակացուն վերագրված «Ժամանակագրութիւնը», եկեղեցական հայրերի ճառերը, վկայաբանությունները: Բայց նշենք, որ Ուխտանեսն ինքնուրույն կազմել է Հայոց թագավորների և կաթողիկոսների, հռոմեական կայսրերի ու քահանայապետերի ցանկեր, շարադրել I–IV դդ. Հայաստանի քաղաքական, կրոնական պատմությունը:

Պատմության երկրորդ հատվածում, որը բաղկացած 70 գլխից, Ուխտանեսը մանրամասն անդրադառնում է VI դ. վերջին և VII դ. սկզբին Հայ, Վրաց և Աղվանից եկեղեցիների փոխհարաբերություններին ու հատկապես Հայ եկեղեցուց Վրաց եկեղեցու բաժանման պատմությանը: Վեր է հանել երկու եկեղեցիների միջև նախապես եղած կատարյալ միությունն ու համաձայնությունը: Ուխտանեսի համոզմամբ, Հայ եկեղեցու հակաքաղկեդոնական դիրքորոշումը հայ և վրաց ժողովուրդներին զերծ է պահել օտար ազդեցություններից ու ենթակայության վտանգից՝ ունենալով կրոնաքաղաքական մեծ նշանակություն: Սակայն Մովսես Բ Եղիվարդեցի կաթողիկոսի օրոք սկսվել են եկեղեցական բաժանման խմորումներ, և Վրաց եկեղեցին VII դ. սկզբին վերջնականապես անջատվել է Հայ եկեղեցուց: Դատապարտելով Վրաց կաթողիկոս Կյուրիոնի անջատողականությունը՝ Ուխտանեսը հանգել է այն եզրակացության, որ պառակտումն իրականացվել է բյուզանդական եկեղեցու ու կայսրության դրդմամբ, և եկեղեցու անջատումը թուլացրել է մեր դիմադրողականությունը: Այս հատվածի շարադրման համար Ուխտանեսը օգտագործել է «Գիրք թղթոցը», VII դ. պատմիչ Մովսես Կաղանկատվացու «Պատմություն Աղուանից աշխարհի» երկը, թուղթ-շրջաբերականներ, դիվանական վավերագրեր, վրացական փաստաթղթերի թարգմանություններ ևն:

Պատմության երրորդ հատվածն ունեցել է ընդգծված դավանաբանական, ազգագրական բնույթ: Այն բացահայտել է քաղկեդոնիկ հայերի (ծաթերի)

կրկնամկրտության երևույթը, հայ եկեղեցու հետ հարաբերությունները: Պատմական և ազգագրական մեծ արժեք ունեցող հետազոտություն է եղել ծաթերի, նրանց բնակության տարածքի պատմաաշխարհագրական նկարագրի մասին: Երրորդ հատվածի բովանդակության մասին հակիրճ ակնարկ կա երկի նախերգանքում: Ցավոք, այս հատվածը կորուսյալ է, բայց նրա մասին տարբեր վկայակոչումներ կան հատկապես XIII դ. պատմիչ Մխիթար Այրիվանեցու աշխատանքում:

«Մարդկություն» հասկացույթին վերաբերող բառերի քննությունը Ուխտանես Եպիսկոպոսի «Պատմութիւն Հայոց» երկում ցույց է տալիս, որ իմաստային այս խումբը գրաբարում հարուստ էր տարբեր միավորներով, որոնք հոմանշային հարուստ շարքեր էին կազմում: Բառերը գերազանցապես բնիկ հնդեվրոպական են և համագործածական հայերենի զարգացման բոլոր փուլերում, ինչպես նաև բարբառներում՝ հնչյունական որոշակի փոփոխություններով: Մեր լեզվի զարգացման ողջ ընթացքում այս բառերը մեծամասամբ գրեթե ամբողջությամբ պահպանել են իր առաջնային իմաստները:

Ուխտանեսի երկում հանդիպած հնդեվրոպական ծագման *մարդ* նշանակող բառերն են՝ *ազգ, ազգական, ազգակից, ազգատոհմ, ականատես, ամուսին, այլազգ, անձն, անձնասեր, առաջնորդ, արարիչ, արբենակից, գող, գործակից, դիակ, եղբայրասեր, երգիչ, երկրաւոր, զարմ, ընկեր, թելադիր, թոռն, լիրբ, լծակից, ծանալթ, ծառայ, ծնող, հակառակորդ, հայալեզու, հիւանդ, հովիւ, հաւրաքոյր, մարդ, մեծամեծք, մեռեալ, միջնորդ, որբ, որսորդ, ուսումնասէր, ուսուցիչ, չարչարակից, սուրբ, սպասաւոր, վերակացու, տէր, տէրուրաց, տիկին, քեռորդի, օգնական, օրինադիր*: Ընդհանուր ունենք 50 միավոր:

Մեծ նշանակող բառերն են՝ *աղջիկ, այր, դուստր, եղբայր, կին, հայր, մայր, որդի, որձ, ուստր, տիկին, քույր, օրհորդ*՝ 13 միավոր:

Մարդ բառն այս հասկացույթի կենտրոնական բառերից է: Այն վաղնջական ծագում ունի: Բնիկ հնդեվրոպական է, հ. -ե **mer* «մեռնել» առմատի **merto* ենթակայական դերբայի ձևից, որը նշանակում է մեռնող³: Այսինքն՝ *մարդ* նախնական մտածողությամբ նշանակում է *մահկանացու*: Առաջնային է նաև մարդու հողածին լինելու գաղափարը, որն ամրագրված է Սուրբ Գրքում: Տարբեր լեզուների ընձեռած փաստերը վկայում են, որ բանական էակի անվանադրման համար առանձնացվել են բազմաբնույթ հատկանիշներ: Հնդեվրոպական լեզվամտածողությամբ, ըստ Հ. Աճառյանի, մարդը երկու հիմնական սահմանում ունի. 1. մահկանացու՝ անմահ աստվածներից տարբերվող, 2. երկրածին, երկրային, որ ծագում է հ. -ե **g' hmon-* սկզբնաձևից, հիշենք լատիներեն *homo* «մարդ» և *humus* «հող» բառերը, նաև գոթերենում *guma* «մարդ», այս պարագա-

³ Տե՛ս Լ. Շ. Հովհաննիսյան, Գրաբարի բառապաշարի իմաստային խմբերի քննություն (I մաս), Եր., 2008, էջ 7:

յում մարդը երկնային արարածների հակոտնյան է: ՆՀԲ-ում «հողածին» բառ-հողվածում նշված է. «Ի հողոյ ծնեալ, ծնունդ երկրի, երկրածին, մարդ, աղամ»⁴, որից հետո միայն բերվում են մնացյալ իմաստները՝ «ամենայն կենդանի, մանաւանդ ցամաքային»: Իսկ «հողեղէն» անվան բացատրության մեջ նշված է. «...առաջին մարդն յերկրէ հողեղէն, որպէս հողեղէնն, նոյնպէս եւ հողեղէնքս»⁵: Հայերենում երկրորդ ընկալման նախաձևը չի պահպանվել: Այս բառի քննությանն անդրադառնալով՝ Լ. Հովհաննիսյանը բացահայտում է հայերի նախնական մտածողության կապը հնդիրանական ժողովուրդների հետ, որոնց ընկալմամբ ևս մարդու առաջնային հատկանիշը հենց մահկանացու լինելն է, օրինակ՝ հին հնդկերենում *marta* «մարդ», *martya* «մահկանացու», պարսկերենում *mard* «մարդ», *morden* «մեռնել»⁶: **Մարդ** արմատը հանդես է գալիս նաև մի շարք բաղադրություններում, որից երկուսը՝ *նախամարդ* և *մարդասպան*, վկայված է Ուխտանեսի պատմության մեջ:

Տէր հնագույն բառի քննությունը ցույց է տալիս, որ ծագում է **տի-այր* ձևից, սկզբնաձևն է *տէայր*-ը (հմմտ. միայն>մէն), որ կազմուած է *տէ-* և *այր*՝ «մարդ» բառերից. առաջինը, որ նշանակում է «մեծ», գտնում ենք նաև *տիկին* (*<տէ-կին «մեծ կին») և *տիեզերք* (*<տէ-եզերք «մեծ եզերք») բառերի մեջ. ծագումը՝ անծանոթ⁷: **Տէր** բառը իմաստային մեծ բեռնվածություն ունի: ՆՀԲ-ում բառը բացատրվում է որպես «իշխան՝ ի վերայ ծառայից և հպատակաց, և սեպհական ընչից, պէտ և գլուխ ազգի և երկրի՝ մարմնաւոր կամ հոգևոր»⁸: Ըստ այդմ՝ **տէրը** լայն իմաստով՝ ամեն ինչի գլխավորն է: Այս բառը հանդես է գալիս նաև որպես հարգական մակդիր: Հաճախ նաև օգտագործվում է *Քրիստոս* և *Հայր Աստված* բառերի փոխարեն: Այս բառը «Արդի հայերենի բացատրական բառարանում» միայն մարդկություն, սեռ, տարիք ֆիզիկական դաշտին պատկանող 30 իմաստ ունի⁹: Զուգահեռ ընկալմամբ՝ *տէր*-ը նաև սեփականություն ունեցող անձն է: Ուխտանեսի «Պատմութիւն Հայոց» գրքում առավել հաճախ բառը հանդիպում է հատուկ անվան հետ զուգադրված՝ «Տէր Մովսէս», նման կապակցություններում այն հոգևոր դասի ցուցիչ է: Վկայված են **տէր** արմատով կազմված երկու բառ՝ **տիրասպան** և **տէրուրաց**:

Տիրասպան բառի երկրորդ՝ **սպան** արմատի ծագումն անհայտ է, իսկ **տէրուրաց** բառի **ուրաց** բայահիմքը ծագել է բնիկ հնդեվրոպական **or-* «խոսել, կանչել» արմատից (ծիսական բառ է). հմմտ. հուն. "ρά «աղոթք, նզովք», լատ.

⁴ Հայր Գաբրիէլ Աւետիքեան, Հայր Խաչատուր Միրմէլեան, Հայր Մկրտիչ Աւգերեան, Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի, Վենետիկ, 1836, հ. 1, էջ 3:

⁵ Նույն տեղում, հ. 2, էջ 117:

⁶ Տէ՛ս Լ. Ծ. Հովհաննիսյան, նշվ. աշխ., էջ 7-8:

⁷ Տէ՛ս Հրաչէայ Աճառեան, Հայերէն արմատական բառարան, Եր., 1926, հ.4, էջ 402:

⁸ ՆՀԲ, հ.2, էջ 1437:

⁹ Տէ՛ս Էդ. Աղայան, Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Եր., 1976, էջ 1437:

örö «աղոթել», ռուս. *орать* «գոչել»: Ենթադրաբար առնչվում է հ.-ե. *ar- «հրա- ժարվել, ժխտել» արմատի հետ¹⁰: Գ. Ջահուկյանը հաստատում է Աճառյանի այս ստուգաբանությունը:

Տեր բառի բոլոր իմաստները պահպանվել և ընդլայնվել են հայոց լեզվի բո- լոր փուլերում:

Հայր-ը բնիկ հնդեվրոպական բառ է, որը ծագել է հ.-ե. *pəte´r, *pətro´s ձևից¹¹, Գ. Ջահուկյանը համաձայն է Հր. Աճառյանի կատարած վերականգնմանը: ՆՀԲ-ում **հայր**-ը նշանակում է «այր կամ արու ծնող զուակի, իրական կամ նմանական, առնչակից որդու»¹², լայն իմաստով՝ «նախահայր»: **Հայրը** նաև հոգևոր ծառայություններ իրականացնող մարդն է՝ կուսակրոն հոգևորականը: Ջուգահեռաբար բառն ունի հարգական կիրառություն: Հաճախ *Աստված* բառի փոխարեն է գործածվում՝ Սուրբ երրորդության գլխավոր դեմքը՝ Հայր Աստ- ված: Ուխտանեսի գրքում վկայված են բառի նշված բոլոր իմաստները :

Հայր բառը պահպանել է իր իմաստները լեզվի զարգացման բոլոր փուլե- րում և բարբառներում: Գործածվում է նաև *-իկ* մասնիկով, որը հիմնականում տարիքով մարդկանց դիմելիք է:

Ընկեր միավորը կազմված է **ընդ** նախդիր-նախածանցից և **կեր** արմատից՝ «*միասին ուտող*» իմաստով: **Ընդ**-ը ծագումով բնիկ հնդեվրոպական է *anti- («փոխարեն», «միասին» իմաստներով), զուգադրվում է նաև *ndhos նախաձևի հետ («տակ» իմաստով): **Կեր** արմատը ծագում է բնիկ հնդեվրոպական *guer – «կլանել, ուտել» արմատից: ՆՀԲ-ում բառն ունի հետևյալ իմաստները՝ «ընգեր, զուգական, հաւասարակից, գործակից, մերձավոր, սրտակից, բարեկամ, կցորդ, բաժանորդ, համախոհ»¹³: Ի տարբերություն ՆՀԲ-ի՝ Ստ. Մալխասյանցի բառարանում բառն առաջին իմաստով նշանակում է *սեղանակից, հացակից*¹⁴: Տարածված է նաև *այր, ամուսին* նշանակությունը:

Անձն բառը «Պատմութիւն Հայոց» գրքում լայն կիրառություն ունի: **Անձն** արմատը Հր. Աճառյանը, ինչպես նաև Գ. Ջահուկյանը բխեցնում են հ.-ե. *ang'hen ձևից «փչել, շնչել» իմաստից. «Հների մեջ հոգին, ըմբռնվելով իբրև շունչ կամ քամի, ծագում է նույն արմատից»¹⁵: ՆՀԲ-ում **անձ**-ը հետևյալ նշանակությունն ունի՝ «ինքնութիւն իմացական և բանաւոր էակի՝ դիմաւ որոշելոյ, անհատն բնութնակից դիմաւորաց, որ և ասի Դէմ կամ Անձնաւորութիւն, ևս և Հոգի»¹⁶: **Անձը** նախ և առաջ բացատրվում է որպես մարդ՝ իբրև անհատ: Մեր քննած բնագրում վկայված է *անձնասէր* կազմությունը, որը երկբաղադրիչ է

¹⁰ Տե՛ս **Հրաչեայ Աճառեան**, նշվ. աշխ., հ. 3, էջ 614:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 31:

¹² ՆՀԲ, հ. 2, էջ 32:

¹³ ՆՀԲ, հ. 1, ցուցակ 1, էջ 779:

¹⁴ Տե՛ս **Ստ. Մալխասեանց**, Հայերեն բացատրական բառարան, Եր., 1944, հ. 2, ցուցակ 1, էջ 63:

¹⁵ **Հրաչեայ Աճառեան**, նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 208:

¹⁶ ՆՀԲ, հ. 1, էջ 192:

անձն+ա+սէր, երկրորդ արմատը նույնպես բնիկ հնդեվրոպական է՝ *k'er- «աճել, աճեցնել, սնել» արմատից¹⁷:

Մայր-ը բնիկ հնդեվրոպական է, հ.-ե *māte' r նախաձևից՝ նույն նշանակությամբ: Հր. Աճառյանը բերում է այլբաներենի օրինակը, որտեղ *motre* արմատը նշանակում էր նաև «երեց քույր», որն իր կրտսեր հարազատների համար մոր դերն էր կատարում¹⁸: **Մայր** արմատը ևս ունի կրոնական բովանդակություն, այսպես են դիմում միանձնուհի կույսերի առաջնորդներին:

Կին՝ դարձյալ բնիկ հայկական ծագում ունի իր երկու հիմքերով էլ՝ **կին-կան**, երկրորդ ձևից ունենք հոգնակի թվի կազմությունները՝ *կանայք, կանանց* և այլն: Նախաձևն է հ.-ե *g^wen կամ *g^wēn-ը՝ հենց *կին* իմաստով, Հր. Աճառյանը իբրև առնչակից ձև հիշատակում է *աստվածուհի* իմաստով գործածվող սանսկրիտի *gna* արմատը¹⁹:

Տիկին բառը կազմված է երկու արմատից՝ տի + կին: **Տի** արմատին արդեն անդրադարձել ենք **տէր** բառի ծագումնաբանական քննությանն անդրադառնալիս:

Հնդեվրոպական ծագման մյուս միավորը՝ **այր**-ը, ըստ Գ. Ջահուկյանի՝ տարահիմք, անգամ տարարմատ կազմություն է, ենթադրաբար այր >*anrio-՝ *ario- «տեր» իմաստով հիմքի ազդեցությանը ենթարկված²⁰: Հայերենի բառարաններում տրված է իր երկու հիմնային իմաստներով՝ 1. *արու մարդ, չափահաս, արբունքի հասած, մահկանացու* և 2. *ամուսին*, բնիկ հնդեվրոպական բառ է, բայց, ինչպես Հր. Աճառյանը և Գ. Ջահուկյանն են նշում, նախաձևը դժվար վերականգնելի է:

Ստ. Մալխասյանցի բառարանում ունենք **երիկ** և **երիկմարդ** բառերը²¹, որոնք գրաբարյան **այր** սկզբնաձևի հնչյունափոխական տարբերակից է կազմվել՝ *այ>է+իկ→այրիկ>երիկ*:

Այս բառը սահմանափակ գործածություն ունի արդի հայերենում, նրան փոխարինում է հիմնականում «տղամարդ» բառը:

Որդի սեռ ցույց տվող բառի ծագումը Հր. Աճառյանը բխեցնում է հ.-ե *portioyo նախաձևից, որի հիմքում *per/*por արմատն է «ձագ ծնել կամ բերել, երկնել» իմաստով²²: Գ. Ջահուկյանը առանձնացնում է *portuo-՝ *per- հնդեվրոպական վերականգնված արմատները նույն իմաստային զարգացմամբ²³: Ուխտանեսի գրքում հավասարապես գործածվում են և՛ **որդի**, և՛ **ուստր** բառերը:

Ուստր բառը ծագում է հ.-ե *sukte' r նախաձևից՝ «որդի» իմաստով²⁴: Աճառյանն այս արմատի ծագումը բխեցնում է կա՛մ *seug- / *suq- «կաթ ծծել» իմաստով

¹⁷ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Եր., 2010, էջ 676:

¹⁸ Տե՛ս Հրաչեայ Աճառեան, նշվ. աշխ., հ.3, էջ 246:

¹⁹ Տե՛ս Հրաչեայ Աճառեան, նշվ. աշխ., հ. 2, էջ 588-590:

²⁰ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, Հայերեն ստուգաբանական բառարան, էջ 49:

²¹ Տե՛ս Ռ. Ղազարյան, Հ. Ավետիսյան, Միջին հայերենի բառարան, Եր., 2009, էջ 216:

²² Տե՛ս Հրաչեայ Աճառեան, նշվ. աշխ., հ. 3, էջ 576:

²³ Տե՛ս Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 752 :

²⁴ Տե՛ս Հրաչեայ Աճառեան, նշվ. աշխ., հ. 3, էջ 611:

բառից, կա՛մ *seu- / *su- «ծնվել» նշանակող ձևից: Գ. Ջահուկյանը միանշանակ կապում է հ.-ե *suk-te՛r «ծնել» արմատի հետ²⁵:

Ուստր հնագույն կազմությունը գրեթե դուրս է մղվել գործածությունից. արդի բառարաններում տրված է *հին, բանաստեղծական* նշումով:

Պուստր-ը հնդեվրոպական այն արմատների շարքն է համարում, որոնք նշանակում էին արյունակից, մոտ ազգականներ *-ter* ածանցով, հ.-ե *dhukte՛r նախաձևից²⁶: Գ. Ջահուկյանն ընդգծում է ավելի նախնական *dhughbte՛r արմատը²⁷: ՆՀԲ-ում բառը բացատրված է որպես «Էզ գաւակ, աղջիկ գաւակ»: Աճառյանը իր բառարանում բերում է նաև նախնական արմատի *աղիջ* ձևը և նշում է փաղաքշական ձևը՝ *աղջիկ*, որը հնում սակավ գործածություն է ունեցել: *Աղիջ* արմատի բովանդակությունը ընդգրկում է՝ *կույս, օրհորդ, մանկամարդ կին, նաժիշտ*, նաև *դիցուհի*, ստուգաբանությունը հնդեվրոպական է, բայց գուցադրվում է տարբեր արմատների հետ, Հր. Աճառյանը այն կապում է *parq^whe նախաձևի հետ, իմաստային բացատրությունները ևս տարբեր են՝ «կույս», «պաշտպանել», «սնուցել» նշանակություններով: Գ. Ջահուկյանը սկզբնաձև համարում է *pəliiā կամ *pōu «փոքր» ձևերը՝ «մտրուկ, քուռակ, աղջիկ» իմաստներով: ՆՀԲ-ում վկայված է միայն ճ-ով տարբերակը՝ **աղիճ**, որպես հին բառ²⁸:

Միջին հայերենում **աղջիկ** կազմությունը դառնում է համագործածական՝ սահմանափակելով **դուստր** բառի կիրառությունը, որն այժմ բանաստեղծական, բարձր ոճի բառ է և սակավ գործածական է:

Բզական սեռ բնութագրող մյուս բառը, որ հանդիպում է ուսումնասիրվող գրքում, **օրհորդն** է: Կրկին բնիկ հնդեվրոպական բառ է: Ըստ Հր. Աճառյանի արմատական բառարանի՝ այս բառը ծագում է պահլավերեն *afriⁿam «օրհնեմ, գովեմ» ձևից, որը կազմված է a նախամասնիկով fri- «սիրել, յարգել, գովաբանել» արմատից²⁹: Ջահուկյանը նշում է, որ բաղադրված է *աւր* հնդեվրոպական (*rou- «փոքր գավակ, ձագ» արմատից) և *-որդ* (=որդի) բաղադրիչներով: Այս բառը գործածվում է հարգական իմաստ արտահայտելու համար: Ուխտանեսի գրքում բառի գործածության մի քանի դեպք է հանդիպում:

Այս կազմությունն իր հիմնական իմաստը պահպանել է հայերենի զարգացման ողջ ընթացքում, ավելին՝ իմաստն ընդլայնվել է, այժմ **օրհորդ**-ը նաև հարգական դիմելաձև է:

²⁵ Հմմտ. Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 606:

²⁶ Տե՛ս **Հրաչեայ Աճառեան**, նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 686:

²⁷ Հմմտ. Գ. Ջահուկյան, նշվ. աշխ., էջ 204:

²⁸ Տե՛ս ՆՀԲ, հ.1, էջ 40:

²⁹ Տե՛ս **Հր. Աճառյան**, նշվ. աշխ., հ.4, էջ 620:

Եղբայր բառը նույնպես ծագումով բնիկ հնդեվրոպական է՝ *bhrater «եղբայր» արմատից³⁰: ՆՀԲ-ում ունի «հարագատ արու, համահայր կամ համամայր զուակ» իմաստները³¹: Բառն ունի նաև կրոնական իմաստ՝ վանքի միաբանության անդամներից յուրաքանչյուրը մյուսների նկատմամբ: Երբեմն օգտագործվում է որպես հարգական դիմելաձև անձանոթ մարդկանց դիմելու համար: Ուխտանեսի պատմության մեջ հանդիպում ենք **եղբայրասեր** բնիկ հնդեվրոպական բաղադրությանը, երկրորդ արմատը նույնպես բնիկ հնդեվրոպական է՝ *k'er- «աճել, աճեցնել, սնել» արմատից³²: Բառը համագործածական է հայերենի զարգացման բոլոր շրջաններում՝ թե՛ գրական, թե՛ խոսակցական, թե՛ բարբառային:

Եղբորը առնչակից մյուս համագործածական բառը **քույրն** է, որը ծագել է բնիկ հնդեվրոպական *suésör- «քույր» արմատից. հմմտ. հ. հնդկ. svásar-, ավ. xvanhar-, լատ. soror «քույր» արմատներից³³: Բուն իմաստով՝ «դուստր ծնողաց և քույր կոչեցեալ եղբարց»³⁴: Մակայն ունի նաև այլ նշանակություն՝ 1. բժշկական անձնակազմին պատկանող կին (աղջիկ)՝ բժշկական հիմնարկներում: 2. Կուսանանց վանքերում՝ ամեն մի կույս մյուս կույսերի վերաբերմամբ: Ուխտանեսի գրքում բառը հաճախադեպ է ընդհանուր՝ *կին* իմաստով: Մինչ այժմ բառը մնում է համագործածական:

«Պատմության» մեջ ունենք նաև **հաւրաքոյր** կազմությունը, և **քեռորդի բառը**, վերջինս կազմված է *քեռ* (քույր բառի սեռական)+*որդի* արմատներից՝ բնիկ հնդեվրոպական ծագման:

Ընտանեկան հարաբերություն ցույց տվող մյուս բառը **ծնող**-ն է, որը ծագում է հնդեվրոպական *gen- «ծնել» արմատից³⁵ և *-ող* դերբայական ածանցից, որի առաջ տարբերակը ծագում է հ. -ե. -tel- ածանցի թեմատիկ -tlo- ձևից՝ նախորդող -a-ով կամ -ով. հմմտ. *-genatlo-> ծնաղ -ող տարբերակը կամ -աղ-ի վաղ մենաբարբառացած ձևն է³⁶:

Ազգ տարածված գոյականը մեր ուսումնասիրած գրքում *տոհմ, գերդաստան, զարմ* բառերի հոմանիշն է, իմաստային դաշտն ավելի լայն է, գրաբարում այն նշանակում էր ընդհանրապես *սեռ, տեսակ, կարգ, դաս*, ապա նաև՝ *տուն, ժողովուրդ, ամբոխ, ազգատոհմ*³⁷:

Ազգ բառից կազմված են հետևյալ բառերը՝ **ազգական, ազգակից, ազգատոհմ,**

³⁰ Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 213:

³¹ Տե՛ս ՆՀԲ, հ. 1, էջ 652:

³² Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 676:

³³ Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 785:

³⁴ ՆՀԲ, հ. 1, էջ 1011:

³⁵ Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 785:

³⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 801:

³⁷ Տե՛ս ՆՀԲ, հ. 1, էջ 6:

այլազգ: Այլազգ բառում այլ-ը բնիկ հնդեվրոպական է՝ *alio-՝ *al-«այլ, ուրիշ» արմատից³⁸: Ազգակից բառի կից արմատը ևս բնիկ է՝ geit-so- կամ geit-sk-³⁹:

Ազգակացական կապ ցույց տվող մեր մյուս միավորը **թռռն** է: Այս բառը ծագումով բնիկ է՝ *tor արմատից⁴⁰: Ջահուկյանը նույնպես նշում է, որ կազմված է *tor-no-՝ *ter- «թույլ, քնքուշ» արմատից⁴¹: ՆՀԲ-ում «զուսակ զավակի, զարմ, սերունդ» իմաստային բացատրություններն ունի⁴²: Ուխտանեսի գրքում բառը գործածվել է մի քանի անգամ՝ արդեն նշված իմաստներով: Հայերենի զարգացման ընթացքում այս բառը իմաստային փոփոխություններ չի կրել:

Առաջնորդ բառը կազմված է առ «մոտ, դեպի, կողքին, համար, փոխարեն, (հունարեն՝ προϋσ)» բնիկ հնդեվրոպական նախդիրից, աջ՝ բնիկ հնդեվրոպական՝ *sadhio-՝ *se(i)dh- «ուղիղ դեպի նպատակը գնալ, նպատակաուղղվել, դիմել» արմատից և -որդ՝ հավանաբար բնիկ հնդեվրոպական վերջածանցից: ՆՀԲ-ում առաջին իմաստով նշանակում է «առաջին, առաջի, պիրինճի»⁴³: Բառը ՆՀԲ-ում և Մալխասյանցի բառարանում նաև հանդիպում է «կնքահայր» իմաստով, որը այժմ կորուսյալ նշանակություն է: Առաջնորդը նաև հոգևոր ծառայություններ իրականացնող մարդն է: Այժմ նկատվում է բառիմաստի նեղացում: Առավել շատ գործածվում է *դեկավար, պարագլուխ* իմաստներով:

Գլխավոր բառը կազմված է բնիկ հնդեվրոպական *ghölu-kho- «գլուխ» արմատից. հմմտ. լիտվ. galvá, հ. u. glava «գլուխ»⁴⁴ և -ավոր վերջածանցից, որը ծագում է հ.-ե. *-bher- «կրել, բերել» ձայնդարձային *-bhor- ձևից⁴⁵:

Արարիչ բառը կազմված է արար արմատից և -իչ ածանցից: Բնիկ հնդեվրոպական՝ *arətrom-՝ *arə-«վարել» արմատից՝ *-trom գործիքանիշ ածանցով⁴⁶: Շատ հաճախ այս բառով նկատի են ունենում Աստծուն՝ իբրև արարիչ ամեն ինչի:

Սուրբ բառը բնիկ հնդեվրոպական *k'ubro արմատից է ծագում: Սուրբ արմատի բովանդակությունն ընդգրկուն է: ՆՀԲ-ում այս բառը նշանակում է «Մաքուր, անարատ, յստակ և նուիրական, ածային, սրբազան, ածարեալ, վեհ, վսեմ, արգոյ, ընտրեալ, ողջախոհ, պարկեշտ, նազելի, արդար, անմեղ, երանեալ»⁴⁷: Ստ. Մալխասյանցի բառարանում նշվում է *անձ*, որ ճանաչված է եկեղեցու կողմից: Իսկ «Արդի հայերենի բացատրական բառարանում» առաջնային իմաստով նշանակում է «Աստվածային շնորհով՝ հատկությամբ օժտված, աստվածային Ս. Հոգի»⁴⁸:

³⁸ Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 48:

³⁹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 407:

⁴⁰ Տե՛ս **Հր. Աճառեան**, նշվ. աշխ., հ.2, էջ 198:

⁴¹ Հմմտ. **Գ. Ջահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 272:

⁴² Տե՛ս ՆՀԲ, հ.1, էջ 819:

⁴³ Նույն տեղում, հ.1, էջ 290:

⁴⁴ Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 163:

⁴⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 802:

⁴⁶ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 85:

⁴⁷ ՆՀԲ, հ.2, էջ 733:

⁴⁸ **Էդ. Աղայան**, նշվ. աշխ., հ.2, էջ 1348:

Բառի իմաստային շարքում մեծ դեր ունի կրոնական իմաստը: Այն պահպանել է բոլոր իմաստները և արդի արևելահայերենում գործածվում է ընդլայնված նշանակությամբ: Գրքում հանդիպում ենք ինչպես գոյականական նշանակությամբ, այնպես էլ ածականական: Հաճախակի է գործածությունը հատուկ անունների՝ սրբացված անձանց հետ: «Արդի հայերենի բացատրական բառարանում» տրված է հենց այս իմաստը՝ «Իր գործունեությամբ՝ կրոնի համար նահատակվելով՝ հերոսական գործերով և սուրբ հայրերի շարքը դասված մարդ»⁴⁹:

Աղբատ բառը ծագում է բնիկ հնդեվրոպական *(o)lika- նախաձևից *leig/k- «պակասավոր, խեղճ» արմատից⁵⁰: Ջահուկյանի համոզմամբ՝ ավելի հավանական է *ln- «քաղցած, վատ» արմատից, որտեղից՝ աղց «կարիք»: նախ՝ հնդեվրոպական *leig/k-ը ամենայն հավանականությամբ կապված է *el-k-, *el-g- (>հայ. աղկաղկ) արմատի հետ⁵¹: Բառը գործածվում է ինչպես ածական, այնպես էլ գոյական: ՆՀԲ-ում ունի հետևյալ բացատրությունը՝ «Չքաւոր յաղիսից կամ յաղցից, անինչ, տնանկ, ցականեայ, կարօտեայ, տառապեայ, մուրող, ախտոտ, մուրացկան»⁵²: Համագործածական բառ է: Իմաստի փոփոխության գրեթե չի ենթարկվել:

Ձարմ տարածված գոյականը մեր ուսումնասիրած գրքում *տոհմ, ազգ* բառերի հոմանիշն է: Կազմված է գ մասնիկով **արմ** արմատից⁵³, որը ծագումով բնիկ հնդեվրոպական է: Գ. Ջահուկյանը նույնպես արմատ է համարում արմը՝ *or-mo-, *ormen-, *ormenos՝ *er- «շարժել, հուզել, բարձրացնել» արմատից⁵⁴: ՆՀԲ-ում՝ «Ի միոյ արմատոյ սերունդ, շառաւիղ միոյ ազգատոհմի, առանձին ազգ տան միոյ, ցեղ. տոհմ, ծնունդք, յաջորդութիւն ազգի, գաւակ, մացորդ»⁵⁵: Միջին դարերում բառը մեծ գործածություն է ունեցել, իսկ այժմ գործածությունից դուրս է մղվել, հանդիպում ենք գրքային բառապաշարում:

Մարդ հասկացություն են վերաբերում նաև հետևյալ միավորները՝ **արբենակից, բազկակից, գաւառակից, գործակից, լծակից, չարչարակից**, որոնք ունեն ընդհանուր **կից** արմատը՝ հ. է. *geit-so- կամ *geit-sk: Անդրադառնանք այս բառերի մյուս արմատների ստուգաբանությանը. **արբ**՝ *srbh-՝ *srebh-, *srobh- «ծծել, կլանել»: Առավել հետաքրքիր և կարևոր են **չար** հիմնաբառի կառուցվածքը և բացատրությունը. **չար**-ը հնագույն կազմություն է. Հր. Աճառյանը բերում է մի շարք ստուգաբանական վարկածներ, որոնցից համոզիչ և փաստարկված է բառի նախածանցավոր տարբերակը. չ-ն ժխտական է, որն ավելացել է «ար» *բարի* նշանակության արմատին, վերջինս առկա է նաև հունարենում «լավագույն» իմաստով: Սա Կ. Պոկոռնու վերականգնումն է, ընդ որում՝ **ար** արմատը համադրվում

⁴⁹ Նույն տեղում:

⁵⁰ Տե՛ս **Հր., Աճառեան**, նշվ. աշխ., հ. 1, էջ 137:

⁵¹ Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 40:

⁵² ՆՀԲ, հ. 1, էջ 45:

⁵³ Տե՛ս **Հր. Աճառեան**, նշվ. աշխ., հ. 4, էջ 620:

⁵⁴ Տե՛ս **Գ. Ջահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 93:

⁵⁵ ՆՀԲ, հ. 1, էջ 720:

է հ.ե. *ar -յար/յառնել, ար/առնել արմատների հետ: Մենք լեզվաբանորեն և պատմականորեն առավել համոզիչ ենք համարում այս ստուգաբանությունը՝ ելնելով **ար** արմատի տարածված և ինչ-որ առումով սրբազան լինելու իմաստից. հայկական դիցարանը և քանահյուսական աղբյուրները ապացուցում են **ար** արմատի տարածվածությունը՝ իբրև բարու և արարման հիմնական արտահայտիչ, որն արտացոլված է նաև մեր **արմեն** > **ար+** **մեն** ժողովրդանվան մեջ: **Չար**-ի հականիշ **բարի** արմատում **ար**-ը ևս վկայված է:

Հր. Աճառյանը բերում է չար բառի նաև պահլավական գուգաձևությունը, որտեղ չ-ն արդեն արմատական բաղադրիչ է čaryā «գէշ, վատ» իմաստով⁵⁶:

Լոյծ/լուծ արմատը նույնպես բնիկ է *iugo, *ieu- «կապել» արմատից է: **Գաւառ** բառը բնիկ ծագում ունի*ghāu «տարածք» արմատից⁵⁷, իսկ **գործ**-ը *uorgo «գործել» արմատից⁵⁸:

Ուխտանեսի գրքում մարդու զբաղմունք, մասնագիտություն ցույց տվող բնիկ հնդեվրոպական բառերն են **որսորդ**՝ բնիկ հնդեվրոպական *porǵ os «ձկան որս» արմատից և **-որդ** ածանցից, **երգիչ**՝ բնիկ հնդեվրոպական *erkuo՝ *erku- «ճառագայթել, շողալ, հնչել, երգել, գովերգել» արմատից և **-իչ** ածանցից:

Մեր բերած ստուգաբանական և իմաստաբանական հետազոտությունն ապացուցում է, որ *մարդկություն/մարդ* հասկացույթ նշանակող բոլոր հիմնային միավորները հայերենում գերազանցապես բնիկ են, համագործածական՝ գրական հայերենի բոլոր փուլերում, բարբառներում և խոսվածքներում, գալիս են նախալեզվից և ունեն հազարամյակների պատմություն: Հին հայերն ունեցել են բարձր զարգացած հասարակական կյանք՝ իր հստակ աստիճանակարգությամբ, բազմազան հարաբերություններով, ազգակցական, բարեկամական և մասնագիտական տարբեր ենթահամակարգերով, որոնց անվանումները հնդեվրոպական են, փոխառություններն այստեղ սակավաթիվ են, դիպվածային:

Մարդկություն/մարդ հասկացույթի բառերը հայերենի պատմության ընթացքում գրեթե փոփոխություններ չեն կրել, դրանք կայուն միավորներ են. վկայված փոփոխությունները վերաբերում են որոշ բառերի հիմնական բառաֆոնոլից դուրս մոլվելուն, այսինքն՝ հնաբանություններ դառնալուն, այդպիսիք են՝ *գարմ, ուստր, դուստր, այր*: Միաժամանակ ունենք նաև իմաստի ընդլայնման դեպքեր, երբ *մարդ* հասկացույթի շատ բառեր, իրենց հիմնական նշանակությանը զուգահեռ, ձեռք են բերել հարգական կամ մտերմական դիմելաձևերի կիրառություն, ինչպես օրինակ՝ *ընկեր, հայրիկ, մայրիկ, քույր, եղբայր, որդի, աղջիկ, օրիորդ, տիկին*: Որոշ միավորներ ձեռք են բերել ակնհայտ եզրույթային իմաստ, ինչպես՝ *առաջնորդ, գործակից, լծակից, ազգասոռիմ*՝ հարստացնելով արդի հայերենի բառապաշարը:

⁵⁶ Տե՛ս **Հր. Աճառյան**, նշվ. աշխ., հ. 3, էջ 624:

⁵⁷ Տե՛ս **Գ. Զահուկյան**, նշվ. աշխ., էջ 153:

⁵⁸ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 170:

НАРИНЕ ДИЛБАРЯН – Исконные единицы концепта «человечество» в книге Епископа Ухтанеса «История Армении». - В книге епископа Ухтанеса «История Армении» засвидетельствованы почти все ключевые слова древнеармянского языка концепта *человечество*, этимологические и семантические исследования которых доказывают, что все первичные единицы, обозначающие концепт *человечество*, были индоевропейского происхождения. Их диахронический анализ доказывает, что они используются на всех стадиях литературного армянского языка, а также в диалектах. Они унаследованы из праязыка и имеют тысячелетнюю историю. Древние армяне, выделившиеся из индоевропейского единства, уже имели высокоразвитую общественную жизнь с ее четкой иерархией, разнообразными взаимоотношениями, родственными, дружескими и профессиональными подсистемами, названия которых индоевропейские, заимствования здесь являются немногочисленными и окказиональными. Слова концепта *человечество* претерпели мало изменений, они представляют собой устойчивые единицы, некоторые из них стали архаизмами. В то же время мы имеем и случаи расширения значения, многие слова данного концепта стали формами обращения. Некоторые единицы приобрели очевидное терминологическое значение, обогатив словарный запас современного армянского языка.

Ключевые слова: *епископ Ухтанес, «История Армении», древнеармянский язык, концепт человечество, исконные слова, заимствования, диахронический анализ, архаизмы, термины*

NARINE DILBARYAN – The Native Units of the Concept of “Humanity” in the Book of Bishop Ukhtanes “History of Armenia”. – In the book of Bishop Ukhtanes “History of Armenia” almost all the key words of the ancient Armenian language of the concept of humanity are attested, etymological and semantic studies of which prove that all the primary units denoting the concept of humanity were of Indo-European origin. Their diachronic analysis proves that they are used at all stages of the literary Armenian language, as well as in dialects. They are inherited from the proto-language and have a thousand-year history. The Ancient Armenians, who emerged from the Indo-European unity, already had a highly developed social life with its clear hierarchy, various relationships, family, friendly and professional subsystems, the names of which are Indo-European, borrowings here are few and occasional. The words of the concept of humanity have undergone few changes, they represent stable units, some of them have become archaisms. At the same time, we also have cases of expansion of meaning; many words of a given concept have become forms of address. Some units acquired obvious terminological meaning, enriching the vocabulary of the Modern Armenian language.

Key words: *Bishop Ukhtanes, “History of Armenia”, Ancient Armenian language, concept of humanity, native words, borrowings, diachronic analysis, archaisms, terms*